

NOŻ (107) *sb m*

-ż (30), -z (4), -fz (3), -sz (1), -fch (1); -ż- (44), -z- (24).

nóż, noż-.

sg N nóż (21). $\diamond$ *G* noża (13). $\diamond$ *D* nożowi (1). $\diamond$ *A* nóż (18). $\diamond$ *I* nożem (23); -em (4), -(e)m (19). $\diamond$ *L* nożu (1). $\diamond$ *pl N* noże (4). $\diamond$ *G* nożów (6), noży (2); -ów *LibLeg* (2), *BielKron*, *SarnStat*; -ów : -y *LibMal* (2:2); ~ -ów (1), -(o)w (5). $\diamond$ *A* noże (9). $\diamond$ *G a. A* noży (1). $\diamond$ *I* nożmi (5). $\diamond$ *L* nożach (3); -ach : -ach *Strum* (2:1). $\diamond$ [*du N (cum nm)* noża (1) *InwMieszcz 1558 nr 81*. $\diamond$ *I (cum nm)* nożoma (1) *InwMieszcz 1575 nr 200*.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Narzędzie do krajania, cięcia, składające się z metalowego ostrza osadzonego na trzonku; culter Murm, Mymer¹ BartBydg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; culter coquinarius, machaerion Cn (107) : OpecŻyw 427; ZapWar 1527 nr 2324 [4 r.]; Murm 140; Mymer¹ 29; BartBydg 38b; FalZioł V 95; Bowiem onich [zębów] pirwey potrzebujemy ku rozgryzaniu y wkęśowaniu pokarmu gdyż nie zawsze noża możemy mieć. GlabGad C3v; March² D3; BierRozm 13; Item therafz na trzi krolye wthorunyv cztherzy thachri nozow vkradl krawczewy yednemv przedal ye za pyencz grofii. LibMal 1545/94v; Item zeznal yfch skmyeczyewym brathem wpoznanyv wkramyech kradali. Nozi czapky, plothna vkradli LibMal 1545/98v; fluzącz v Marczina ploczicha yefth mu fzyą wkradła do Comori przed kylkyem nyedziel, thamze skrzynką nozem othworzywfchi pyenyedzi wyelgą fvmną nyewye jako wyelka LibMal 1552/171v, 1545/95, 95v, 98v, 106v, 1546/121 (11); Rzkomo noż vpuściwfy/ bárzo lie rániłá RejZwierz 44v, 140v; TY też ielzche fynu człowieczy weźmi noż oftry [tolle tibi gladium acutum]/ weźmi brzytwę bárwierfką/ á wźiawfy ogol łobie głowę y brodę BibRadz Ez 5/1; przeto wyiawfy noż ktory táiemnie [Lukrecyja] nofiłá pod fztátami/ zabiłá lie im przed wfzytkimi lámá. BielKron 104v; rzadki mąż ktoryby w łóžu fwym kilká nozow nie nálażł w Czelkim kroleſtwie. BielKron 319v, 32v, 75v, 303, 464v; Mącz 2c, 3a, 71b [2 r.], 357c; iefliby zęby zciął/ otworzyć mu ie nożem SienLek 55v, 171v; GórnDworz P3; BielSat D2; Támże potym/ gdy ie ná wet przynieſiono/ nożmi do niego fzhurmowali/y z łálki Bożey że go y dobyli. RejZwierz 60v; y noż oftrzeyfy kiedy go ogniwkem álbo muſadkiem pociągną. RejZwierz 112v; Obrony żadney/ [...] tylko ledwie noż przyłomiony w fwym domu záchowác mogą RejZwierz 188; y wziął wrękę fwą ogień y nofz [et accipit in manu sua ignem et gladium]/ y fzlí obá poſpołu. BudBib Gen 22/6, Gen 22/10, Ios 5/2, I 119c marg, Ios 5/3, Iudic 19/29, Ez 21/33[28] [2 r.]; A do ważenia potrzebá trzech Ofób: dwu coby Synwagę dźierzéli ná Nożach przy lafkách: które lafki máią być chędogo vftrugáné/ áby po nich nie były guzy. A to dla tego/ áby równo trzymáli Synwagę przy nich/ ná obu kóncu przy nożách. Strum B2v, B2v, B3, [2 r.] B3v, B4; Tę zdrádę zdrádą Mnich mu tez nágrodził, Gdy niepochybnym nozem w brzuch vgodził. KlonKr F3; Culter Dicitur omne instrumentum quo aliquid scinditur – Noz. Calep 276a 276a, 281a; KmitaSpit C2v; CzahTr L2; [Trzi tachri nozow proflich po trzi grofche yedeⁿ za 3 grofche Koczielek y panewka za 12 grofchi Skrzynia thefch za 12 grofchy ZapWpol 1550 205/81v; Nóż zielazem opraviony, poſrzebrzony, co jej [!] zowią plecZ InwMieszcz 1574 nr 191; noženki ſrzebrne, białe, z łańcuszkim i ze dwiema nożoma InwMieszcz 1575 nr 200, 1558 nr 81].

noż od czego [= z czego] (1): Nofi wacek odezłota Nofi noże ode frebro Nofi czepek od bifioru *LudWieś* A3v.

W *połączeniach szeregowych* (4): Item Brony tha tha [!] aby przy szoby myely Naprzod drzewo, myecz a thefak tho iest kord a zadney yney rzeczy bandz tho maley albo wielkiew, tho iest fthpicze deky noza *MetrKor* 26/62v; Ku ktorey rzeczy lekarze mają mieć pewne naczynie/ Iako noże Klefzcze, haki/ y nożycze *FalZioł* V 34; *BielKron* 451v; żeby nam nie trzebá było żebráć ták wiele v cudzych kráin fukien, zbróy, kos do kofzenia, y nożów: bobyfmy to domá mieli. *SarnStat* 296.

W *porównaniach* (3): *RejJóz* P4; Náukác bowim bez obyczáyow yest yákoby noż bez okładzin/ ktory yednem fłowem zowá brzełfczot/ á przetho yáko do nożá trzebá okładzin/ ták do náuki obyczáyow *GliczKsiqż* L7v.

W *charakterystycznych połączeniach*: noż niepochybny, ostry (4), prosty, przyłomiony, szczyrbaty.

Zwroty: »nożem krając [co]« (1): Strzegá tego pilnie/ áby infzym nożem kráiał mięfo á infzym fer *BielKron* 464v.

»noż ostrzyć« (1): *Acuere cultrum, Das meffer wetzen ader fchleiffen. Noż oftrzyć. Exterere aciem cultri idem Murm* 144.

»[kogo] w gardło nożem przebić« (1): iednego vrodziwego młodzieńczyká Polaká w gárdło nożem przebili *StryjKron* 572.

»rozciąć [co] nożem« (1): potym weźmiefz trzećią część y rozetniefz iá ze wżąd nożem [*et percute in gladio*] *BibRadz Ez* 5/2.

»nożem [kogo, co] urzazać, wyrzazać, (po)rzezać« [*szyk zmienny*] (1:1:3): Gdzie karmny wieprz támo leżał: Nożem mu nogę vrzázał. *BierEz* C2v; *LibMal* 1547/124; Izali porzeżefz fkorę iego nożmi [*Nunquid succides cultris pellem eius*?] *BibRadz Iob* 40/26; Nożem fzczyrbátym nic żywego nie rzeże *BielKron* 464v; *HistHel* Cv.

»[kogo] nożem (za)kłóć« [*szyk zmienny*] (4): A dla tego zaden mądry kucharz pieczyftego nie kole nożem aby iufzicza nie wyciekała. *GlabGad* H3; Item zeznała yfch Barbarká pałzerbyczá fwoyá dzyeweczka krafcza yufch chod y mowá dobra mayacza, nozem wnoczi thefz wgardlo zaklola *LibMal* 1544/83v, 1544/83v; *KochSat* B2.

Wyrażenia: [»noż cyndalinowy«: cindalinowych noży 35 par – 1 fl. 15 gr *InwMieszcz* 1583 nr 247.]

»noż czeski« (1): vzyelymy [*Tatarowie*] my. [*lege: mi*] 26. kozvchow [...] pyecz tachrow nozow czefkych 30 par botow męfkych *LibLeg* 11/97.

[»mały (a. mniejszy), większy noż krakowski«: tacher małych noży krakowskich za 22 gr *InwMieszcz* 1583 nr 247; półtrzecia tachra noży większych krakowskich *InwMieszcz* 1583 nr 247, 1583 nr 247.]

»noż osłany« (1): Vczyń fobie noże oftre (*marg*) Włańnie noże fkálne/ álbo noże ofłáne/ álbo noże oftrości. (–) *BudBib Ios* 5/2.

»noż do rzezania ofiar« (1): *Secespita, Przinofzká* álbo nóž do rzezánia ofiar/ sfłoniowá koscia obłożony. *Mqcz* 377a.

»noż skalny« (1): *BudBib* I 119c *marg cf* »noż osłany«.

[»noż świ(d)nicki«: świničkih żółtych i czarnych nożów za półtrzecia zł *InwMieszcz 1558 nr 247, 1547 nr 17.*]

»noż ([wielgi] węgierski« (1): wzyelomy [*Tatarowie*] my. [*lege: mi*] 26 kozvchow, za szefcz grziwyen nozow vegierskych *LibLeg 11/97*; [z rogiem tacher wielgich węgierskich noży – 18 gr *InwMieszcz 1583 nr 247*].

»noż wybruszony« (1): Przypatrza fię złodźieiek dowćipny zdáleká/ A z nożem wybruńzonym przyftępuie z lekká. *KlonWor 36.*

Zestawienia: »noż barwierski« (1): Scalper hoc est chirurgicum instrumentum, quo caro putrefacta aut os vitiosum exciditur – Rzezak abo noz barwierski. *Calep 950b.*

»noż krejczego« (1): Secespita, interprete Festo, Culter est ferreus oblongus, manubrio eburneo, rotundo, solido, juncto ad capulum argento auroque fixo clavis aeneis, aere Cyprio: quo Flamines, Flaminis virgines, Pontificesque ad Sacrificia utebantur: a secando dicta – Noz krejczego. *Calep 960a.*

»noż pisarzski« (1): A gdy przecedł Iehudy trzy kárty/ á(bo) czterzy/ porzázał ie nożem piárzłkim [*scidit illud in scalpello (marg) novacula (–) scribae*] *BudBib Ier 36/23.*

»rzeźniczy noż« (1): Clunaculum, Rzezak/ Rzeźniczy nóż. *Mqcz 58a.*

»stołowy noż« (1): Escarius culter, Stołowy nóż. *Mqcz 108c.*

»noż do rzezania« (1): Scalper, Nóż do rzezánia/ Ítrugałdny [!] nóż/ Ítrug. *Mqcz 370b.*

»strugadlny noż« (1): *Mqcz 370b cf* »noż do rzezania«.

»swiecki [= *szewski*] noż« (1): Scalprum sutorium, Swiecki nóż. *Mqcz 370b.*

»noż winny, winniczy; noż, ktorym obrzezują winnice, latorośli« (1;1;1): Falx vineatica, eyn weynremmelfer. Noż winni *Murm 150*; Putatoria falx, Nóż álbo sierzp którym obrzezuyą latorośli. *Mqcz 333a, 117b*; Scirpiculae Falces quibus in scirpandis: hoc est, in praecidendis vineis utimur, ad amputanda superflua lignamentorum – Siekacz albo nozwinniczi. *Calep 955b.*

Szeregi: »noże i brzytwy« (1): Nożmi y też brzytwámi/ do krwie fię rzezáli. *HistHel Cv.*

»noż abo miecz« (1): podnioł noż/ ábo miecz ná zábicie iego. *SkarŻyw 286.*

»nożyczki albo noż« (1): nożiczkami albo nożem rozerznać onę błonkę/ za czym popłyną wilgotności *FalZioł V 20c.*

»żelazo abo noż« (1): náležióno nád nim písmo ná wapnie żelázem/ ábo nożem wykrésloné témi fłowy/ hic Regnum mutabitur. *KochWr 40.*

W przen (1) : przez noż zá fię rozumie pomordowánie y poimánie ludu drugiey częćci/ á przez wiátr też rozumie wćiekánie do Egiptu kędy leżeli po wźięciu miáltá Ieruzálem. *BibRadz I 418d marg.*

Synonimy: *kozik; zest.* »noż barwierski«, »noż rzeźniczy«: *rzezak*; »noż do rzezania«, »noż strugadlny«: *strug*; »noż winniczy«: *siekacz*.